

ЛЕГАТИ ТА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Олійник О.С.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права

Навчально-науковий юридичний інститут

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника»

м. Івано-Франківськ, Україна

В спадкових правовідносинах майно спадкодавця переходить до інших осіб в порядку правонаступництва. Традиційно, в сучасному спадковому праві застосовуються принципи як універсального (повного), так і сингулярного (часткового) правонаступництва. З огляду на норму ст. 1218 Цивільного кодексу України, де передбачено положення про те, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті [1], та в контексті з іншими нормами спадкового права, ми можемо стверджувати закріплення концепції універсальності спадкового правонаступництва. Разом з тим, окремі положення Цивільного кодексу України передбачають можливість переходу до спадкоємців окремих прав, не обтяжених обов'язками. Мова йде, зокрема, про заповідальний відказ (легат).

Вказаний інститут має тривалу історію розвитку та був відомий ще у цивільному праві Стародавнього Риму. Уявлення римських юристів, закладені в основу легату, виявилися настільки вдалим, що запропонована ними правова конструкція була реципійована іншими правовими системами, в тому числі, знайшла своє відображення в Цивільному кодексі України 2003 року.

Спробуємо відслідкувати генезу цього правового інституту. Аналіз джерел римського приватного права дозволяє зробити висновок, що перші згадки про легат (legatum) містяться в Законах XII таблиць: «Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto» – «Як хто-небудь розпорядився належним йому майном чи опікою, нехай так воно й буде» (Tab. V.3.) [2, 60]. В Інституціях

Юстиніана так згадується про легат: «Легат є, так би мовити, подарунок, залишений покійним» [3, 351].

Під легатом розуміли зроблене спадкодавцем у заповіті безоплатне заповідальне розпорядження щодо надання спадкоємцям деяких грошових сум чи речей визначеній особі [4, 214-215]. Учасники відповідних відносин позначалися спеціальними термінами, які застосовуються й сьогодні. Зокрема, спадкодавець за таких умов називався відказодавцем; спадкоємець за заповітом, обтяженим легатом – виконавець легату; особа, на користь якої легат було встановлено – відказоодержувач (легатарій). За своєю правовою природою легати відносилися до категорії односторонніх правочинів акцесорного характеру, оскільки він міг встановлюватися тільки у заповіті та поширювався на спадкоємців за заповітом. Тобто, спадкування за законом не передбачало можливості встановлення легату. Зауважимо, що такий підхід взято за основу й у сучасному спадковому праві. Акцесорність легату пояснюється його залежністю від заповіту, тобто, із припиненням дії заповіту легат втрачає юридичне значення.

Серед умов, дотримання яких впливало на дійсність легату, виділяли наступні: суворий формалізм, наявність активної тестаментоздатності для особи, що встановлює легат, та пасивної – для відказоодержувача, та належний об'єкт легату. При порушенні будь-якої із перелічених умов легат вважався недійсним. При цьому діяло загальне правило, сформульоване ще в II ст. до н.е. римським юристом Марком Порцієм Катонем:, а саме, легат недійсний на момент складання заповіту залишається нікчемним, навіть якщо підстави для його недійсності відпали на момент смерті заповідача (D. 34.7.1.pr.) [5, 256-257]. Тобто, дійсність відказу визначалася на момент складання заповіту, а не на момент відкриття спадщини.

Заслуговує на увагу той факт, що римляни розрізняли: 1) строк виникнення права на легат (*dies cedens legati*), який наступав у момент смерті заповідача. В зв'язку з цим у легатарія виникало формальне право на отримання відказу, яке могло бути передане у спадок у випадку смерті самого відказоодержувача; 2)

строк здійснення права на легат (*dies veniens legati*), який наступав у момент прийняття спадщини спадкоємцем по заповіту. Саме з цього моменту у легатарія виникало право вимоги виконання заповідального відказу до спадкоємця за заповітом. Якщо легат був залишений за умови, то право на легат виникало з моменту настання певної умови.

Однак, римське приватне право передбачало певні застереження щодо здійснення легату. Зокрема, спадкоємець, який прийняв спадщину, був зобов'язаний, насамперед, розрахуватися з боргами заповідача, і лише тоді міг виконувати легат. Як зазначав римський юрист Юліан: «*Quotiens heredis bona solvendo non sunt, non solum creditores testatoris, sed etiam eos, quibus legatum fuerit, impetrare bonorum separationem aequum est, ita ut, cum in creditoribus solidum acquisitum fuerit, legatariis vel solidum vel portio quaeratur*» (D. 42.6.6.pr.) (якщо майна спадкоємця недостатньо для виплат, то справедливо, щоб не тільки кредитори заповідача, але й також ті, кому був залишений легат, добилися розподілу майна таким чином, що або все, або частина надається легатаріям лише після того, як все повністю одержано кредиторами) [6, 244-245]. Таке правило, на нашу думку, прямо залежало від сингулярного характеру правонаступництва в рамках легату, а також стояло на захисті інтересів кредитора.

Безумовно, це було не єдине обмеження легатів. Варто наголосити, що Закони XII таблиць передбачали повну свободу для відказів, що на практиці призвело до зловживання заповідачами цим правом всупереч інтересам спадкоємців за заповітом. З огляду на зазначене в період республіки почало формуватися законодавство, норми якого встановлювали обмеження свободи відказів. Насамперед, *lex Furia testamentaria* (близько 190 р. до н.е.) встановив заборону встановлювати легати на користь осіб, що не були кровними родичами заповідача до шостого ступеня спорідненості на суму більше 1000 асів (Gai. 2.225.) [7, 154-155]. За своєю правовою природою закон Фурія відносився до так званих «недосконалих законів», оскільки легат, який виходив за межі законодавчо встановленого розміру, зберігав свою юридичну силу, однак,

легатарій, що прийняв його, був зобов'язаний сплатити штраф в чотирикратному розмірі від розміру легату [3, 353]. Разом з тим, недосконалість законодавчої техніки вказаного періоду давала можливість правомірно обійти встановлену заборону. Наприклад, заповідач міг встановити в заповіті декілька легатів, кожен з яких не перевищував суми 1000 асів, тим самим повністю вичерпавши актив спадкової маси, однак не порушивши норми закону [8, 333].

Закон Воконія (*lex Voconia*) (169 р. до н.е.) вимагав, щоб легатарій не одержав більше, ніж кожен спадкоємець за заповітом, однак, можливість встановлювати необмежену кількість легатів в заповіті була збережена, тому говорити про його ефективність у регулюванні відповідних відносин можна достатньо умовно. Натомість, законом Фальцидія (*lex Falcidia*) (40 р. до н.е.) були здійснені спроби реформувати спадкове право. Вказаний закон, насамперед, скасував попередні неефективні обмеження і встановив наступне правило: «залишати у вигляді легатів можна не більше трьох чвертей від спадкового майна» [3, 354]. Це правило було імперативним і діяло незалежно від змісту заповіту. Закон Фальцидія належав до досконалих законів, а тому, відкази в частині, що перевищувала $\frac{3}{4}$ спадщини, вважалися недійсними і підлягали пропорційному зменшенню. Тобто, спадкоємцю за заповітом в будь-якому випадку залишалася четверта частина активу спадкового майна, яка одержала назву «Фальцидієва частка». В Інституціях Юстиніана чітко перелічувалося, що враховується при визначенні розміру цієї частки: «для визначення Фальцидієвої частки враховуються, по-перше, борги спадкодавця перед його кредиторами, по-друге, витрати на поховання померлого і ціна відпущених на волю рабів; нарешті, відносно залишку розрахунок проводиться таким чином, щоб із нього залишилася четверта частина у спадкоємців, а три б розподілилися між легатаріями, пропорційно частці, залишеній кожному із них» [3, 354].

Ще одним обмеженням відповідних правовідносин було правило, сформоване римською юридичною практикою, яке передбачало, що спадкоємець, який одержував обов'язкову частку, позбавлявся права вимагати Фальцидієву чверть.

Таким чином, можна однозначно стверджувати, що прийняття закону Фальцидія дозволило римській державі створити реальні гарантії захисту майнових прав спадкоємців за заповітом. На кінець республіканського періоду Римської держави заповідальний відказ являв собою цілком сформований правовий інститут, що дозволяв оптимально врахувати інтереси всіх заінтересованих учасників відповідних правовідносин, а саме, кредиторів спадкодавця (так як розрахунки з ними відбувалися до виконання легату), спадкоємця за заповітом (оскільки йому гарантувалося право на Фальцидієву чверть), та самого легатарія, захищеного системою розвинених речових та особистих позовів. В подальшому в період імперії відбуваються істотні зміни у правовому регулюванні легатів, що знайшло свій прояв у спрощенні урочистих форм легатів та умов їх дійсності, а також формуються нові види заповідальних розпоряджень, якими стали фідеїкоміси.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України: Офіційний текст / Міністерство юстиції України. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.
2. Законы XII Таблиц / Пер. Л.Л. Кофанова. – М.: ИВИ РАН. – 1996. – 229 с.
3. Калюжний Р.А. Римське приватне право: [підруч. для вищ. навч. закл.] / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
4. Борисова В.І. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право, 2008. – 224 с.
5. : Дигесты Юстиниана: Пер. с лат. / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Т. V. Полутом 2. М.: Статут, 2004. –602 с.
6. Дигесты Юстиниана: Пер. с лат. / Отв. ред. Л.Л.Кофанов. Т. VI. Полутом 2. М.: Статут, 2005. – 563 с.
7. Гай. Институции / Пер. Ф.Ф. Дыдынского; под ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова. – М.: Юрист, 1997. – 363 с.

8. Проблемы современной цивилистики: Сборник статей, посвященных памяти профессора С.М. Корнеева / Отв. ред. Е.А. Суханов и М.В. Телюкина. – М.: Статут, 2013. – 348 с.